

Таке поширення свідчить на користь арійського походження сюжету. Арійський компонент притаманний в біогенезі всіх трьох з наведених гілок європейців.

Ще один приклад. Що спільного між українцями, німцями, болгарями, осетинами, поляками? Або що відмінного між українцями й росіянами, чехами, бритами, греками, італійцями. Їхній фольклор дистанціює мотив лікантропії – перевертництва людини в вовка. Першій групі народів він притаманний, другій – ні. Різниця між цими народами підтверджується їх генетикою. В одних понад третина населення позначена арійськими генами, в інших – стабільна третина західноєвропейських. Виходить перевертництво в вовків – арійський мотив. Чи можна достеменно визначити його вік. Виявляється можна. Хорвати, німці, серби, українці входили в єдину генетичну і будемо сподіватися, що й культурну спільноту в середині III тис. до н.е. Міф про вовкулаків був етнічним для цих племен. Звісно, культурні й світоглядні його корені глибші.

Отже, як бачимо, особливості заселення материка добре відчутні на фольклорі, що вселяє надію на можливість комплексного дослідження фольклору паралельно з біогенетичною хронологією.

Пропоновану тут методику, можна означити як генетичну компаративістику, а сам метод як генетично-порівняльний. Загалом цей метод синтезує надбання багатьох попередніх. Сьогодні, коли проведено фундаментальні дослідження на базі біогенеалогії, паралелі багатьох казкових сюжетів азійських народів, у яких зображено природне середовище Європи, легко пояснюється все тією ж арійською теорією.

Список використаних джерел:

1. Геродот. Історії. – III, 93; Геродот. Історії. – VII, 62; 3. Давидюк В. Археологічні знакові архетипи в регіональних традиціях орнаментування українських народних строїв//*Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті. Матеріали Міжнародної наукової конференції в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня».* – Луцьк, 2007. – С.337–364.

Ніна Данилюк, д.філол.н., проф.
УДК 801.81:398

МОВА ФОЛЬКЛОРУ У ПРАЦЯХ З ЕТНОЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Анотація

У статті розглянуто дослідження з етнолінгвістики та лінгвокультурології другої половини ХХ – початку ХХІ ст., в яких використано фольклорні джерела.

Ключові слова: етнолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвофольклористика, етнокультурний зміст, національно-культурна маркованість.

Summary

Danylyuk N.O. Folklore Language in the Anthropological Linguistics and Linguistic Studies

The article deals with the analysis of the anthropological linguistics and linguistic culture studies done in the 20th century- beginning of the 21st where the folklore sources were used.

Key words and phrases: *anthropological linguistics, linguistic culture studies, linguistic folklore studies, ethnic cultural contents, national cultural markers.*

Постановка проблеми. Аналіз досліджень із наукової проблеми.

Народнопоетичні тексти – одне з важливих джерел для етнолінгвістики та лінгвокультурології, оскільки в них збережено ті мовні формули, що дають змогу відтворити елементи найдавнішого світогляду, мовну картину світу певного народу. Крім естетичної, мова фольклору, як відомо, виконує ще й функції національної самоідентифікації та консолідації, соціорегламентувальну і культуроносну функції, особливо важливі для творення незалежної держави. О. Т. Хроленко й В. Д. Бондалетов слушно наголошують: «Етнічних характеристик набувають не за допомогою особистого вибору, а через культурну спадщину, тому така велика роль традиції у підтриманні етнічної спільноти» [26; 231]. Національно-культурне забарвлення фольклорного слова пов'язане з типовими реаліями пейзажу, з узагальненим уявленням народу про дівочу красу, хоробрість козака, людську долю тощо. Носіями і джерелами культурно-національної інформації виступають, найперше, лексика і фразеологія, певним чином – фонетичні, морфолого-словотвірні, синтаксичні одиниці мови. Саме вони стають предметом розгляду лінгвофольклористики, етнолінгвістики та лінгвокультурології.

Як відомо, вивчення етнолінгвістичної проблематики закладено у працях О. О. Потебні, В. фон Гумбольдта, О. М. Афанасьєва, М. І. Костомарова, М. Ф. Сумцова, В. М. Гнатюка, І. Я. Франка, І. І. Огієнка й ін. Думку про мовно-культурну категоризацію світу, розвинуту пізніше американськими антропологами, знаходимо ще в дослідженнях О. О. Потебні. Як слушно зазначає Р. Кісь, «уже самою постановкою цих питань ... О. Потебня випередив не тільки Е. Сепіра та Б. Ворфа (так звана гіпотеза мовної відносності), а й деякі концепції німецького неогумболдтіанства ХХ сторіччя (Л. Вайсґербер та ін.) і водночас упритул підійшов до таких питань, які поставила американська когнітивна антропологія (Ф. Лавнсбері, Д. Гаймз, К. Пайк) щойно яких тридцять років тому» [11; 5].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. *Мова фольклору в студіях основних етнолінгвістичних шкіл.* У 70-х рр. ХХ ст. традиції американської етнолінгвістичної школи продовжувала розвивати А. Вежбицька, яка внесла корективи в гіпотезу Сепіра-Уорфа: не можна сказати, що системи бачення світу в різних мовах не зіставлювані, їх треба порівнювати за допомогою метамови семантичних примітивів. На її думку, семантика пронизує всі рівні мови, а мовні значення інгерентно суб'єктивні, антропоцентричні й етноцентричні як результат інтерпретації світу людиною. А. Вежбицька запропонувала методику виявлення властивостей національного характеру, «прочитуючи» їх у національно-специфічних одиницях (назвах родинних стосунків, кольорів, птахів, рослин тощо) в англійській, польській, російській, німецькій, японській та інших мовах [5].

Джерельною базою двох слов'янських етнолінгвістичних шкіл – російської (М. І. Толстой, Москва) та польської (Є. Бартмінський, Люблін) у 70-ті рр. ХХ ст. стали фольклорно-діалектологічні матеріали. Так, виникненню першої

передували експедиції на Полісся (1962–1986 рр.) для збору фактичної бази поліського діалектологічного словника (згодом – поліського етнолінгвістичного атласу). Нагромаджений масив ліг в основу етнолінгвістичного словника «Славянские древности» (т. 1–4, 1995–2009), в якому подано інвентар основних значимих елементів мови слов'янської культури, визначено прагматичну функцію семантики й символики. Для ілюстрування залучено також українські народнопоетичні тексти, етнографічні праці, лінгвістичні словники й атласи. М. І. Толстой уважав, що етнолінгвістика має об'єднати діалектологію, мову фольклору та історію мови, які пов'язані з культурною й етнічною історією народу [23]. Дослідження мови як однієї з форм вираження культурної традиції представлено у виданнях із серії «Славянский и балканский фольклор» (1978–2000), у тематичних збірниках «Символический язык» (1993), «Концепт движения» (1996), «Признаковое пространство» (2002) й ін.

Першим етапом становлення *люблінської етнолінгвістичної школи* на чолі з Є. Бартмінським було вивчення фольклору на тлі говіркового мовлення. У результаті систематизації етнографічних, фольклорних і діалектологічних джерел створено новий тип етнолінгвістичного словника, в якому відтворено мовну картину світу носіїв польської народної традиції. У першій частині тому «Słownik stereotypów i symboli ludowych» (Люблін, 1996) вміщено «небесні» концепти, у другій частині (1999) – пов'язані із землею та водою. Проблеми з теорії мови та семантики відображено в збірниках серії «Język a kultura» (1976–1990); методологічні, теоретичні й практичні питання, пов'язані з роботою над словником, – у збірнику «Etnolingwistyka» (число 1–22; 1988–2010). Разом з тим, польські дослідники продовжують вивчати номінації народних обрядів на тлі локальних культурних традицій та діалектного мовлення (Ф. Чижевський, А. Дудек та ін.), здійснюють етнолінгвістичне картографування. Видано «Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski» (Т. 1–11, 1979–2002), триває робота над етнолінгвістичним атласом Побужжя (матеріали польсько-українсько-білоруського пограниччя) й аксіологічним словником понять-цінностей поляка.

Відзначимо також досягнення однієї з найбільших – сербської етнологічної школи, основи якої закладено в працях В. Караджича, І. Яструбова, Т. Дзьордзевича, Т. Вукановича й ін. У 90-х рр. ХХ ст. почав виходити збірник «Кодови словенских култура», видано монографії Л. Раденковича, М. Детелич, П. Папера, А. Лома, Д. Айдачича та ін. [1, с. 67–74], в яких поєднано вивчення кодів сербської народної культури з дослідженням семіотико-семантичних виявів міфологічного й обрядового мислення у фольклорі слов'ян. Про велику увагу до етнолінгвістичних студій свідчить створення у 2003 р. Етнолінгвістичної комісії при Міжнародному комітеті славістів.

Використання джерел народної поезії в українській етнолінгвістиці. В Україні етнолінгвістичні дослідження розпочато із вивчення мови та обрядів Полісся (П. Ю. Гриценко й ін.), результати якого відображено у збірнику «Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика)» (1968). У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. українські діалектологи Г. Л. Аркушин, В. Л. Конобродська та

інші звернулися до опису фактів духовної та матеріальної культури, застосовуючи етнолінгвістичні методи [2, 13]. Оpubліковано етнолінгвістичний словник «Гуцульська міфологія» (Л, 2002) Н. В. Хобзей, який ґрунтується на регіональному матеріалі.

Етнологічні смисли одиниць сучасної української літературної мови (насамперед на базі художніх та фольклорно-обрядових текстів) стали об'єктом уваги В. В. Жайворонка, В. І. Кононенка, С. Я. Єрмоленко, С. К. Богдан, О. В. Тищенко [8, 15, 7, 3, 21] та ін. Теоретичне осмислення питань взаємодії мови й культури, вироблення української етнолінгвістичної термінології відображено у посібниках В. В. Жайворонка та В. Л. Конобродської [7, 12]. Проблемам етноміфології та етносимволіки присвячені дисертації Н. І. Тяпкіної, М. В. Філіпчук, О. В. Барабаш-Ревак, О. І. Тимченко й ін. На часі укладання сучасного етнолінгвістичного атласу України [14; 10–12].

Мова усної словесності та лінгвокультурологія. До матеріалів народної поезії звертається також *лінгвокультурологія* – наука, яка «досліджує вияви культури народу, відображені й закріплені в мові» [17; 9] (термін О. Т. Хроленка – «лінгвокультуросназдо» [25]). Якщо предметом етнолінгвістики вважають лише елементи мовної системи, співвідносні з певними формами етнічної культури, то лінгвокультурологія досліджує одиниці в єдності мовного та позамовного (культурного) змісту, тобто систему норм та загальнолюдських цінностей. При аналізі мови як феномену культури, бачення світу через призму національної мови, лінгвокультуроологи звертаються до фольклорних джерел. Так, окремі етнографічні та фольклорні матеріали використано у праці Ю. С. Степанова «Константи» (М., 2004), що містить одиниці, які становлять «згустки культури» у свідомості росіянина. У словнику «Реалии русской культуры» (2001) Л. К. Муллагалієвої серед ілюстративного матеріалу наведено прислів'я, приказки, загадки, фрагменти народних пісень.

Лінгводидактичний підхід до культурологічної лексики та фразеології в російському мовознавстві обґрунтували Є. М. Верещагін та В. Г. Костомаров [4]. Терміном «лексичний фон» вони позначають слова з національно-культурним змістом, в семантиці яких виділяють «національно-культурні елементи значення», що об'єктивують особливості території поширення людської спільноти, специфіку економічного життя, самобутність національної психології та своєрідність національної культури. В українській лінгводидактиці запропоновано орієнтири, що передбачають «формування оптимального світоглядного словника учня і загального інтелектуально-культурного потенціалу» (В. В. Жайворонко [9; 208]). Укладено збірку фольклорних і літературних творів «Золотий колосок» (1994) для роботи з дошкільнятами за програмою «Дитина» (Н. Я. Дзюбишина-Мельник). Автори мовокраїнознавчого посібника «Україна в словах» (2004) представили 616 слів-лінгвокультурем за 12 тематичними розділами. Джерельна база для тлумачення етнокультурного змісту слів, символічного значення, виділення сталих висловів, цитат-ілюстрацій у багатьох випадках – фольклорний

матеріал. Текстотвірний потенціал лінгвокультурум у поетичному мовленні досліджувала у дисертації М. В. Шевченко.

У перекладознавчому аспекті відтворення українських етнореалій (серед них – і фольклорних) розглядали в посібнику Р. П. Зорівчак [10], у дисертаціях О. П. Левченко, Л. М. Дяченко та ін. Так, Р. П. Зорівчак вказує на складність відбиття в іншомовному тексті таких українських реалій, як *коломийка, вечорниці, китайка, козак, чумак, піч, сорочка, подавати рушники, до третіх півнів* тощо, оскільки вони містять «традиційно закріпленій за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [10; 58].

Варто сказати, що, незважаючи на посилену увагу етнологів та лінгвокультурологів до фольклору, вони спеціально не досліджують народнопоетичні тексти, а використовують їх поряд з етнографічними, діалектологічними та ономастичними даними.

Мовностилістичні особливості фольклору у зв'язку з мовною особистістю його носія. Специфіка образних засобів усної словесності зумовлена мовотворчістю народу. І. Я. Франко слушно вважав обрядову поезію «колективним вибухом почуттів», імпровізацією, одночасно співаною, представленою в танці та мімічно, а ліричну й епічну – такою, що виникла під впливом певного факту з особистого чи суспільного життя» [24; 56]. Значним досягненням є оцінка носія пісень як мовотворця. Так, О. О. Потебні, визнаючи, що фольклорний текст підпорядкований традиційним вимогам стосовно розміру, наспіву, способів вираження, слушно вказував на креативність його творців і виконавців [19]. Пізніше американський учений А. Лорд писав: «Мистецтво співця полягає не тільки в заучуванні шляхом багаторазового повторення стертих формул, скільки у здатності за зразком уже наявних формул складати і перебудовувати звороти, які виражають певне поняття» [15; 15]. Тобто співець творить у межах «закріпленого традицією мистецького канону», а його традиційний стиль одночасно й індивідуальний. В. Гумбольдт, який увів у науковий обіг поняття «мовна свідомість народу» і «мовне бачення світу», зауважував: «У мові ми завжди знаходимо сплав споконвічно мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації» [6; 373]. Тому всяка мова, позначаючи окремі предмети, насправді творить; вона формує для народу-мовця певну картину світу. Ці погляди набули подальшого розвитку в дослідженнях О. О. Потебні, їх повномовно осмислено в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у зв'язку з вивченням нової картини світу і *теорією мовної особистості*.

Мовна особистість у сучасному розумінні – це «сукупність здібностей і характеристик людини, які зумовлюють творення і сприймання нею мовленнєвих творів (текстів), що відрізняються а) ступенем структурно-мовної складності, б) глибиною і точністю відображення дійсності, в) певною цільовою спрямованістю» [22; 207]. Як зауважував В. В. Жайворонко, «мова окремої людини, з одного боку, виступає онтологічно-комунікативним відбиттям особистісного стрижня буття, а з другого, – генеральною лінією розвитку колективної свідомості [...]. Відбуваються складні процеси формування особистісного та етнічного «я» [9; 43]. С. Є. Нікітіна вказує на те,

що фольклорні тексти – продукт «одного дивовижного автора» – «колективної мовної особистості», «фольклорного соціуму», який вибудовує свій світогляд, естетику, поетичну мову і свої тексти [18; 12]. Для мовної особистості носіїв усної поезії властива вроджена національна свідомість, закладена в генетичному коді народу, «в належності їх (мовців. – Н. Д.) до тих основ етнокультури, національної історії, які найдовше і найтривкіше утримують історичну пам'ять» [7; 354]. О.Б. Ткаченко слушно зазначає: «Дослідження сукупності усіх, великих і малих, фольклорних і літературних текстів дає змогу говорити про їхній своєрідний національний стиль, де також відбита національна ментальність» [22; 20]. Принагідно нагадаємо слова В. Сімовича про велике значення фольклору для становлення рідномовної особистості: «Народна словесність – це невичерпний скарб, із якого кожний може вивчитися мови, і що найголовніше: зрозуміти духа її, набратися чуття мови, яке у практиці являється для кожної людини найкращою граматиною» [20; 20].

Висновок. Отже, студії з етнолінгвістики та лінгвокультурології другої половини ХХ – початку ХХІ ст. закладають методологічні основи розуміння взаємозв'язку мови та національного менталітету, мови й етнічної культури. Вивчення мовних одиниць фольклору в етнолінгвістичному аспекті дає змогу сприймати їх як елементи етнокультурної системи й залучати культурологічні відомості, необхідні для глибокого розуміння змісту. Поєднання зусиль лінгвофольклористів, етнолінгвістів та лінгвокультурологів сприятиме кращому усвідомленню цінності народнопоетичних текстів як націєтворчого чинника.

Список використаних джерел:

- [1] Аждачић Д. Етнолінгвістика у Србији / Дејан Аждачић // *Етнолінгвістичні студії 1: зб. наук. пр.* / [відп. ред. П. Гриценко, В. Конобродська]. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 67–74. [2] Аркушин Г. *Голоси з Підляшшя: Тексти* / Григорій Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 534 с. [3] Богдан С. К. *Мовний етикет українців : традиції і сучасність* / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с. [4] Верещагин Е. М. *Лингвострановедческая теория слова* / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Рус. язык, 1980. – 320 с. [5] Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание* / А. Вежбицкая [пер. с англ.; отв. ред. М. А. Кронгауз; авт. вст. ст. Е. В. Падучева]. – М. : Русские словари, 1997. – 416 с. [6] Гумбольдт В. *Характер языка и характер народа* / Вильгельм Гумбольдт // *Язык и философия культуры* / [пер. с нем., сост., общ. ред. и вступ. ст. А. В. Гулыга и Г. В. Рамиевили]. – [2-е изд.]. – М. : Прогресс, 1995. – С. 370–381. [7] Ермоленко С. Я. *Нариси з української словесності (Стилістика та культура мови) : навч. посіб. [для студ. гуманіт. вищ. закл. освіти]*. – К. : Довіра, 1999. – С. 353–358. [8] Жайворонок В. [В.]. *Знаки української етнокультури* / Віталій Жайворонок : [словник-довідник]. – К. : Довіра, 2006. – 703 с. [9] Жайворонок В. [В.]. *Українська етнолінгвістика / Віталій Жайворонок: нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]* – К. : Довіра, 2007. – 262 с. [10] Зорівчак Р. П. *Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози)*. – Л. : Вид-во ЛДУ, 1989. – 213 с. [11] Кісь Р. *Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму) / Кісь Роман*. – Л. : Літопис, 2002. – 304 с. [12] Конобродська В. *Курсова і дипломна робота з етнолінгвістики: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.]*. – Житомир : Полясся, 2003. – 235 с. [13] Конобродська В. *Поліський поховальний і поминальний обряди. Етнолінгвістичні студії. Т. 1.* / Валентина Конобродська. – Житомир : Полісся, 2007. – 353 с. [14]

Конобродська В. Українська етнолінгвістика на шляху пошуку (Замість передмови) / Конобродська Валентина // *Етнолінгвістичні студії 1: зб. наук. пр.* / [відп. ред. П. Гриценко, В. Конобродська]. – Житомир : Полісся, 2007. – С. 7–20. [15] Кононенко В. І. Концепти українського дискурсу / В. І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 247 с. [16] Лорд А. Б. Сказитель / А. Б. Лорд [пер. с англ. Ю. А. Клейнера, Г. А. Левинтона / отв. ред. Б. Н. Путилов]. – М. : Восточ. лит., 1994. – 369 с. [17] Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / В. А. Маслова. – М. : Изд. центр «Акад.», 2001. – 208 с. [18] Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1993. – 189 с. [19] Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и миф / А. А. Потебня. – Х. : [б. и.], 1905. – 652 с. [20] Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці / Василь Сімович. – [2-е вид.]. – К.; Лейпциг : Укр. накладня, 1918. – 584 с. [21] Тищенко О. В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі / О. В. Тищенко: монографія. – К. : Київ. лінгв. ун-т, 2000. – 236 с. [22] Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність (Спроба сучасного синтезу) / О. Б. Ткаченко. – К. : Грамота, 2006. – 240 с. [23] Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с. [24] Франко І. Я. Як виникають народні пісні / І. Я. Франко // Франко І. Я. *Вибрані статті про народну творчість* / [упоряд. О. І. Дей]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – С. 150–191 с. [25] Хроленко А. Т. Лингвокультуроведение : учеб. пособ. / А. Т. Хроленко. – Курск : Регион. открыт. социал. ин-т, 2001. – 178 с. [26] Хроленко А. Т. Теория языка / А. Т., Хроленко, В. Д. Бондалетов: учеб. пособие [для студ., аспирант. и препод-филологов / ред. В. Д. Бондалетов]. – [2-е изд.]. – М. : Флинта; Наука, 2006. – 525 с.

Марина Демедюк, к.філол.н.

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ КОНСТАНТИ УКРАЇНЦІВ У КАЗКОВОМУ НАРАТИВІ

Анотація

У статті розглядаються основні етнопсихологічні константи українців, наявні у текстах народних казок. Доведено, що любов до землі, релігійність, архетип свободи, інстинкт взаємодопомоги, любов до жінки вплинули на формування сюжетів народних казок українців та спричинили модифікацію традиційних казкових образів.

Summary

The article reviews the main Ukrainian ethnopsychological constants present in the texts of folk tales. It is proved that the love of the land, religion, archetype of freedom, the instinct of mutual love for a woman influenced the subjects Ukrainian folk tales and led to modification of the traditional fairy-tale images.

Адаптація казкового сюжету до проявів національного характеру народу відбувається насамперед у зміні тематично-змістових аспектів оповіді. Вплив соціо-психологічної адаптації відбувається як на рівні змістового оформлення твору (поява нових мотивів), так і формальному (мотивація вчинків, характер конфлікту і способи його вирішення).

Зважаючи на ці фактори, на нашу думку, варто простежити прояви в окремих текстах традиційних констант українців як національної спільноти, виокремлених провідними дослідниками української ментальності (М. Костомаровим, Д. Чижевським, В. Янівом, С. Кримський та ін.). Так,